

өзенінде қаңыраған ескі қалалар мен кен орындары өте көп. Ол жерде кен қорытатын зауыттар болған. Қазіргі таңға дейін олардың белгілері ғана емес сонымен қатар кен балқытатын орындар да көрініп жатыр», – деп жазған. Бұл зерттеулер кейінгі уақытта Жезқазғанның Милықұдық, Сорқұдық, Айнакөл мекендеріндегі ежелгі кен орындарында жүргізілген археологиялық қазбалармен дәлелденген. Ежелгі және ортағасырлық Жезқазғанның астанасы Милықұдық болған. Ол кемінде 10 гектар жерді алып жатыр. Ежелгі және ортағасырлық Қазақстанның аса ірі өндіріс орнына айналған. Археологиялық жұмыстар барысында табылған материалдарға сәйкес ортағасырлық Жезқазғанның Дешті-Қыпшақта маңызды қолөнер орталығы болғанын дәлелдейді. Сонымен қатар мұнда қыш құмыра жасау, темір өңдеу, тас қашау сынды кәсіптер де кеңінен дамыған. Осыған қарап ежелгі және орта ғасырларда Жезқазғанның металл өндіру мен оны өңдеудегі маңызды металлургиялық орталық болғандығы анықталды. Қала орнындағы жақсылап ұсақталған және байытылған кеннің аумағы, балқыту пештері мен ірі шеберханалардың көптігі мыс пен темірдің ежелгі Сарыарқада «өзі үшін» ғана емес, көрші елдер мен мемлекеттерді қамтамасыз ету үшін де шығарылғанын білдіреді. [6]

Қорытынды.

Мақала Орхон мен Ханғай тауларында мекен еткен наймандар мен керейлерлен басталады. Автор Қайыркен Т.З. Шыңғыс ханның Алтайдан Атырауға дейінгі қазақ ұлыстарын біріктіріп, біртұтас іргелі мемлекетке айналғандығы туралы оқиғаны шынайы әрі қарапайым тілмен баяндап көрсеткен. Найман, керей және басқа да этностар бұл кезде өзіне тән жүйемен өмір сүргенімен, олардың түп дәстүрі ортақ болатын. Жау келгенде біріге жауға төтеп беріп, жалғанды жалпағынан басып, өзін жер-дүниенің қожайыны санаған Шыңғыс ханға және басқа да мемлекеттерге тойтарыс берген болатын. Бұл мақалада біз Орхон мен Ханғай тауларынан бастап, Алтай, Қашқар, Қотан, Сарыарқа тағы басқа елдімекен атауларына тоқталып, ол қалалар мен өзен-тауларда болған оқиғалар мен ерекшеліктеріне тереңінен сипатта бердік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қайыркен Т.З. Көк бөрілердің көз жасы. – Алматы: «Дәуір-кітап», 2015. – 510 б.
2. <https://legendtour.ru/rus/mongolia/regions/orkhon-river.shtml>
3. Су Бэйхай. Қазақтың жалпы тарихы. Қазақ ұлтының дамуы// Ауд.Т.З.Қайыркен. II т. – Алматы: «Асыл кітап», 2019. – 102, 223 б.
4. Каз СССР тарихы. II т., Алматы, 1979. – 182 б.
5. Сюань-цзан. Записки о Западных странах (эпохи) Великой Тан. – Москва: «Восточная литература», 2012. – 13 с.
6. К.Байпаков. Қазақстанның ежелгі қалалары. – Алматы: «Аруана Ltd», 2007. – 313-314 б.

ӘОҚ 327.56

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГЕОСАЯСИ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КАСПИЙ АЙМАҒЫ

Касымова Дильназ

dilnaz_kasymova_1@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ шығыстану мамандығының 4 курс студенті

Каспий теңізі әлемдегі ең үлкен жабық тұзды су қоймасы болып табылады. Ол бекіре тұқымдас балықтардың әлемдік қорының 90% - ын, мұнай мен газдың орасан зор шоғырларын қоса алғанда, табиғи ресурстардың бірегей және нәзік экожүйесін білдіреді. Алайда, мұнай және газ кен орындарын игеру нәтижесінде қалыптасатын өңірдің елеулі экономикалық басымдығының кері жағы Каспий теңізінің экожүйесіне елеулі залал келтіру болып табылады. Каспийдің осал қоршаған ортасын қорғау Каспий маңы мемлекеттерінің тығыз ынтымақтастығын талап етеді. XX ғасырдың көп бөлігінде ол тек Иран мен КСРО арасындағы екіжақты қатынастар аясында жүзеге асырылды.

Алайда, КСРО ыдырауының нәтижесінде аймақтағы геосаяси жағдай түбегейлі өзгерді. Екі мемлекеттің орнына бес тәуелсіз Каспий маңы мемлекеті - Ресей, Иран, Әзербайжан, Қазақстан және Түрікменстан құрылды, олардың әрқайсысының Каспий теңізін пайдалануға өз құқығы бар. Соңғы жылдары Каспий өңірінде Каспий маңы мемлекеттерінің Каспий теңізінің табиғи ресурстарын өндіруге қатысты аумақтық шағымдарына негізделген шиеленіс пайда болды, бұл Каспий маңы мемлекеттерінің ынтымақтастыққа негізделген бейбіт өмір сүруін қиындатады. Айта кету керек, халықаралық-құқықтық ғылымда Каспий теңізінің халықаралық-құқықтық мәртебесі мәселесін шешудің әртүрлі тәсілдері бар. Қазіргі уақытта Каспий теңізінің мәртебесі қандай болуға тиіс екендігіне қатысты Каспий маңы мемлекеттерінің үш негізгі көзқарасы бар:

- 1) БҰҰ-ның теңіз құқығы жөніндегі конвенциясына сәйкес Каспийдің халықаралық-құқықтық мәртебесін айқындау;
- 2) Каспийдің шекаралық көл ретіндегі мәртебесін айқындау;
- 3) кондоминиум режимін су жабатын және модификацияланған су негізінде теңіз түбінің аражігін ажыратуға тарату.

Бүгінде Иранның геосаясатында осы Каспийдің рөлі маңызды. Айналасындағы жалғыз көл болғанымен, пайдасы ұшар теңіз. Қазір Каспийдің Иран үшін өзектілігі де осы, Каспийдің мұнай мен балығы. Бұрыннан бері Иранның геосаясат тарихында орны бар Каспий әлі күнге дейін қызмет қылуда.

Каспий теңізінің мәртебесі мәселесі алғаш рет Петр I-нің «Парсы жорығынан» (1722-1723) кейін пайда болды және осы жорықтан кейінгі Петербург (1723), Решт (1729), Гүлистан (1813) және Түрікменчай (1828) трактаттарында шешілді. «Ресейлік көпес кемелері, әдеттегідей, Каспий теңізі мен оның жағалауларында еркін жүзуге, сондай-ақ оларды ұстауға құқылы; кеме апатқа ұшыраған жағдайда, Персияда оларға барлық көмек көрсетіледі»[1]. Сонымен қатар, Парсы көпестеріне Каспий теңізі бойынша бұрынғы қалпында жүзуге және жүк тиеуге құқық, кемелерінің апатты жағдайында қандай да бір жәрдемақы берілетін болды.

Осылайша, 1828 жылғы Түрікменчай келісімін талдау Каспий теңізі бір жағынан да, екінші жағынан да көпестік кемелер үшін ішкі, ал әскери кемелер үшін тек ресейлік болды деп айтуға мүмкіндік береді.

Каспий теңізі екі жақтың барлық кемелері үшін айырмашылықсыз ортақ болды. Алайда, шартта Каспий суларының аражігін ажырату туралы қандай да бір ескертулер болған жоқ. 10 жылдан кейін, 1931 жылғы 27 қазанда КСРО мен Персия арасында Каспий теңізінде тек КСРО мен Персия кемелері ғана бола алады деп жазылған сауда және теңізде

жүзу туралы Конвенцияға қол қойылды. Дәл осындай ереже 13 жылғы 25 наурыздағы КСРО мен Иран арасындағы сауда және навигация туралы шарттың 1940-бабында расталды[2].

Бұл шартта сондай-ақ шекараны қорғауда қиындықтар тудырған Каспий теңізінің аражігін ажырату туралы нақты ережелер болған жоқ. Кеңес Одағы біржақты тәртіппен 1935 жылы шекара сызығы ретінде Гасан-Кули (Түркіменстан) - Астарачай (Әзірбайжан) желісін қабылдады[3].

КСРО да, Иран да аталған шарттарды жасасу кезінде де, одан кейін де Каспийде шекараларды белгілеу және теңіздерге немесе ұлтаралық көлдерге қатысты әдеттегідей аумақтық суларды шектеу туралы мәселе көтерген жоқ. Керісінше, бұл да, екінші жағы да Каспий шекараларының жоқтығын бірнеше рет атап өтті. Алайда, іс жүзінде, 1934 жылдан бастап екі тарап та су мен ауа арқылы Астара - Гасан-Кули желісі бойынша шартты шекараны ұстанды және бұл заңды түрде ресімделмеген теңіз шекарасы Кеңес-Иран Каспий қатынастарында өзара «құқықтық» нормаға айналды.

Осылайша, КСРО мен Иран арасындағы Каспий теңізі көл қағидаты бойынша бөлісуі керек еді. Алайда, ұлттық құқық нормаларын Каспийдің мәртебесін айқындаудың бастапқы нүктесі деп санауға болмайды, өйткені халықаралық құқық нормалары бар, мемлекетшілік нормалардан басым. Сонымен қатар, Кеңес-Иран келісімдерімен белгіленген Каспий теңізінің ішкі (құрлықшілік) су қоймасы ретіндегі мәртебесін мемлекеттердің бүкіл халықаралық қоғамдастығы іс жүзінде мойындағанын атап өтеміз.

Алайда, халықаралық құқықтың жаңа субъектілерінің пайда болуымен Каспийдің аражігін ажырату туралы мәселе де жаңаша қойылды: енді ол екі емес, бес мемлекетке тиесілі болуы керек еді. Каспийді бөлудегі бүкіл қиындық оның Ресей-парсы немесе Кеңес-Иран шарттарымен реттелмейтін халықаралық-құқықтық мәртебесінің «елеусіз» болуынан туындады. Халықаралық құқықта теңіз аумақтары ішкі теңіз суларынан, аумақтық теңізден, айрықша экономикалық аймақтан және ашық теңізден құралады.

Шын мәнінде, 1982 жылғы Конвенция жағалаудағы мемлекеттердің юрисдикциясын 200 теңіз мильне арттырды. «Ашық теңіз» халықаралық-құқықтық режимінің қағидаттарының бірі ашық теңіз барлық ұлттар үшін ашық және ешбір мемлекет оның қандай да бір бөлігінің өз егемендігіне бағынуын талап етуге құқылы емес. Бұл ашық теңіз кез-келген мемлекеттің аумағына кірмейді, ешқандай мемлекет оған өзінің юрисдикциясын тарата алмайды және барлық мемлекеттер ашық теңізді толық теңдік жағдайында пайдаланады дегенді білдіреді.

Барлық мемлекеттер, оның ішінде Каспий теңізіне шыға алмайтын және ерекше экономикалық аймақта кеме қатынасы мен ұшу, кабельдер мен құбыржолдар төсеу, ғылыми зерттеулер жүргізу және халықаралық құқық тұрғысынан заңды басқа да қызмет түрлері еркіндігін пайдаланады. Кез келген Каспий аймағындағы мемлекет өзінің континенттік қайраңының ресурстарын әзірлеуге басқа мемлекеттердің компанияларын тарта алады. Каспийдің мұндай бөлімі кейбір жағалаудағы мемлекеттердің экономикасына зиян тигізеді.

Осылайша, үшінші мемлекеттер мен олардың мұнай компанияларының Каспийге келуімен Ресейдің үстем мұнай державасы ретіндегі беделі айтарлықтай төмендейді

Каспийдің халықаралық-құқықтық мәртебесін айқындайтын тағы бір маңызды мән-жай су айдыны кеңістігі мен ресурстарының мемлекеттерге тиесілігі туралы мәселе, яғни меншік проблемасы болып табылады. Халықаралық құқықтағы бұл проблема делимитация процесі арқылы шешіледі. Халықаралық практикада делимитацияның неғұрлым кең таралған әдістері Мемлекеттік шекараны үш қағидат: тальвег, жағалау сызығы және орта сызық (медиана) негізінде жүргізумен байланысты.

Талвег сызығы, әдетте, аумағы халықаралық өзендер өтетін мемлекеттер арасындағы шекаралық дауларда қолданылады, «талвег» - бұл бас фарватердің ең терең бөліктерін қосатын сызық, онда оны көлдердің аражігін ажыратуда қолдануға табиғи себептерге байланысты өз деңгейін өзгертуге бейім болған жағдайда жол беріледі.

Жағалау сызығы - мемлекеттер көлдің немесе өзеннің жағалауларын бойлай белгілеген шекара. Шекара ретінде жағалау сызығы бұрын Каспий теңізінің оңтүстік жағалауында 1828 жылдан 1940 жылға дейін орнатылды, 1828 жылғы 28 ақпандағы Түрікманчай трактатына сәйкес Каспий Ресейдің меншігіне өтті [4]. Осылайша, Каспийдің оңтүстік бөлігіндегі шекаралар жағалауға көшті. Тек 1940 жылғы Кеңес-Иран келісіміне сәйкес шекара теңізге шығарылды. Каспий бойы 10 мильдік балық аулау аймағын белгілей отырып, шарт Каспийдің оңтүстік бөлігі бойындағы Гасанкулиден (1881 ж.) бастап Астараға дейінгі (1883 ж. шартқа сәйкес) шекара сызығының күшін жойды. Халықаралық тәжірибеде орта сызық шекаралық көлдерге, кейде теңіз кеңістігіне қатысты қолданылады. Кейде ол тең тұру сызығы деп аталады, бұл екі мемлекеттің жағалаулары қарама-қарсы немесе бір-біріне жақын орналасқанын білдіреді, содан кейін ешбір мемлекет өзінің егемендігін тең тұру сызығынан тыс таратуға құқылы емес (егер олардың арасында басқа келісім жасалмаса).

Шекаралық көлдерге қатысты медианалық сызық көбінесе «медианалық сызық» деп аталады. Геометрияда медиан – «үшбұрыштың жоғарғы жағын қарама-қарсы жақтың ортасына қосатын кесінді». Дауда делимитацияның бұл әдісі Әзірбайжан, Қазақстан, Түркіменстанға сәйкес келеді, ал Ресей бұл шекараны өзгертуді ұсынады.

Ымыраға келу нұсқасы ретінде модификацияланған орта сызық тараптардың жағалауларынан бірдей қашықтықта тұрмайтын және шығыңқы жерлерді, геологиялық құрылымдарды ескере отырып, сондай-ақ басқа да ерекше жағдайлар мен келтірілген геологиялық шығындарды ескере отырып анықталатын учаскелерді қамтиды. Мұндай сызық «адал» және жағалаудағы мемлекеттердің секторларын біркелкі бөледі.

Жалпы халықаралық-құқықтық нормаларға сүйене отырып, Каспийді «көл» қағидаты бойынша бөлуге болады, сонда түбі де, суы да ұлттық секторларға бағдарланады. Алайда, мұндай көзқараспен Ресей Федерациясы Каспий маңындағы екі елмен ортақ шекарасын жоғалтады. Егер бөлу «теңіз» қағидаты бойынша жүзеге асырылса, онда жағалау бойында аумақтық сулар пайда болады, теңіздің қалған бөлігі ерекше экономикалық аймақтарға, төменгі бөлігі Каспий маңы мемлекеттерінің ұлттық секторларына бөлінеді, ал аумақтық теңізден тыс сулар барлық елдерге тасымалдау және зерттеу үшін бос болады.

Каспий өңірі геостратегиялық жағдайына, саяси, экономикалық, экологиялық және өзге де факторларға байланысты Ресей Федерациясы үшін аса маңызды мәнге ие. КСРО ыдырағаннан кейін бұрынғы кеңестік Каспий маңы республикаларының Каспийге қатысты бірыңғай сыртқы саяси желісінің болмауы Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі проблемасын шешудің он жылдан астам уақытқа созылуына әкеп соқты. Мәселе саяси және ғылыми қоғамдастық үшін өзекті болып қала береді.

Егер Каспий теңіз ретінде қарастырылса, яғни. егер осы Конвенцияның ережелерін Каспийді делимитациялау мақсаттары үшін ұстанатын болсақ, онда шекараларды өткізу кезінде әртүрлі заңды-құқықтық мәртебесі мен режимі бар теңіз кеңістіктерінің (аймақтарының) 6 түрін ажырату қажет болады:

- аумақтық теңіз (су);
- іргелес аймақ;
- ерекше экономикалық аймақ;
- континенттік қайраң;

- ашық теңіз;
- континенттік қайраңнан тыс теңіз түбі.

Каспий геологиялық тұрғыдан көл бола отырып, тірі және минералды ресурстардың әртүрлілігі мен байлығы бойынша ғана емес, сонымен бірге түбінде, жер қойнауында осы ресурстарды барлау, игеру және сақтау мәселелерін реттейтін құқықтық база бойынша бірегей су қоймасы болып табылады.

Тарихи тұрғыдан алғанда, су бағанасы мен оның биоресурстары Каспий маңы мемлекеттері халықтарының ортақ меншігі болған, бұл кеме қатынасы мен балық аулау еркіндігін білдіреді. Құқық нормасына көтерілген бұл тарихи тәртіп 1921 және 1940 жылдары РСФСР мен КСРО-ның Иранмен жасалған екі шартында бекітілді, алайда олар бүгінгі таңда өте маңызды екі аспектіні: жер қойнауын пайдалану және экология мәселелерін көрсете алмады.

Алайда, егер Каспийге оның көл ретіндегі мәртебесі тұрғысынан қарайтын болсақ, бұл проблема әбден шешілетін болып көрінеді. Халықаралық құқықтық тәжірибе көрсеткендей, көлдің орта сызықтағы делимитациясы барлық жағалаудағы мемлекеттердің мүдделерін тарихи тәртіптен бас тартпай, оңтайлы және әділ ескеруге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Каспийді көл ретінде қарастыратын және модификацияланған орта сызық бойынша делимитация әдісін қолдануды ұсынатын Ресей Федерациясы мен Қазақстанның ұстанымдары өте жақын. Сонымен қатар, тек түбін бөліп, жер қойнауын пайдалануға айрықша құқықтар режимін тарату, ал су қабаты мен әуе кеңістігін ортақ пайдалануға қалдыру ұсынылады.

Осы бағытта Әзірбайжанның сыртқы саяси бағыты қалыптасуда. Баку позициясының ерекшелігі-түбін ғана емес, сонымен қатар су бағанын да, әуе кеңістігін де бөлу туралы ұсыныс. Ресей, Қазақстан және Әзірбайжан екі жақты негізде су түбінің іргелес учаскелерін өзара бөлді. Делимитацияның негізгі халықаралық ережелерін есепке алмағанда, Каспийді 5 тең бөлікке бөлуге не Каспийді бес тең емес бөлікке бөлуге келіп тірелетін, бірақ Иран үшін Каспий алаңының 20% - ын сақтай отырып, Каспий бойынша ымырасыз ұстанымы бар Иран бір бөлек тұрады. Түрікмен саясаты бір жағынан Ресей, Қазақстан, Әзірбайжан, екінші жағынан Иран ұстанымдары арасында ауытқиды. Түрікменстанның позициясының ерекшелігі ұлттық егемендіктің астында 15 мильдік жағалау аймақтарын, сондай-ақ ені кемінде 35 миль болатын балық аулау аймағын құру туралы ұсыныс деп санауға болады. Каспийді бөлу тәсілдері туралы айтқанда, су түбінің даулы учаскелері мен олардың кен орындары мәселелері ерекше өткір мәселе болып табылады. Бұл проблема бұрынғы кеңестік Каспий маңы республикаларының тәуелсіздігін алғаннан кейін күн тәртібіне шықты.

Саяси тұрғыдан алғанда, Каспий мәртебесі мәселесін шешу даулы кен орындары мәселелерін және тұтастай алғанда шекара маңындағы қатынастарды түпкілікті реттеуге мүмкіндік береді, оларда қандай да бір өзара талаптарға орын болмауы тиіс, ал бұл Каспийдегі саяси тұрақтылыққа алып келеді. Әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан Каспий мәртебесін реттеу жағалау маңындағы елдердің экономикасына, бірінші кезекте - мұнай-газ саласына инвестициялар тарту үшін басты негіз болады. Каспий көмірсутегі шикізатының қорларынан басқа өзінің биоресурстарымен де бірегей.

Каспий акваториясының экологиясы да ерекше міндеттер тобын білдіреді, олардың шешілуі тікелей біреуіне - Каспий мәртебесін реттеуге байланысты болады. Бұл мәселенің шешімі барлық Каспий маңы мемлекеттерінің ұлттық мүдделерін әділ ескере отырып, тек қана саяси-құқықтық салада табылуға тиіс. Соңғысын ерекше атап өту керек: Каспий болашақ ұрпақ үшін дау-дамайға айналмауы үшін барлық бес мемлекеттің мүдделері әділ

ескерілуі керек. Қазіргі уақытта Каспийдегі жағдай тұрақсыздық шегінде тепе-теңдік ретінде сипатталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жер қойнауын пайдалануға арналған егемендік құқықтарды жүзеге асыру мақсатында Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы Каспий теңізі солтүстік бөлігінің түбін межелеу туралы келісім" (06.07.1998 жылы Мәскеу қаласында жасалды) // (<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>)

2. Түрікменчай келісімі.(Түрікманчай бітім шарты Ресей-Иран соғысын аяқтады 1826-1828 жж) // (<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>)

3. Жер қойнауын пайдалануға арналған егемендік құқықтарды жүзеге асыру мақсатында Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы Каспий теңізі солтүстік бөлігінің түбін межелеу туралы келісім" (06.07.1998 жылы Мәскеу қаласында жасалды) // (<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>)

4. Түрікменчай келісімі.(Түрікманчай бітім шарты Ресей-Иран соғысын аяқтады 1826-1828 жж) // (<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>)

УДК 327.8

СПОРНЫЙ СТАТУС СЕВЕРОКОРЕЙСКИХ ПЕРЕБЕЖЧИКОВ: ПРАВОВЫЕ, КУЛЬТУРНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Кизатола Арайлым Кайратқызы

araylim_1998@mail.ru

магистрант 2 курса кафедры востоковедения факультета международных отношений

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан

Научный руководитель – С.А. Тулеубаева

Северокорейские перебежчики имеют неоднозначный статус на нескольких уровнях. Статья III Конституции Республики Корея гласит, что Корейский полуостров и все принадлежащие ему острова являются территориями Южной Кореи, что в принципе делает жителей Северной Кореи гражданами Республики Корея [1]. В 1997 г. был принят Закон о защите и поддержке переселения северокорейских беженцев. Этот закон определяет их как лиц, имеющих адреса проживания, прямые семьи, супругов и работу к северу от Военной демаркационной линии, которые бежали из Северной Кореи и не приобрели другого гражданства (Республика Корея 1997). Следовательно, с конституционной и юридической точки зрения у северокорейских перебежчиков нет проблем с получением корейского гражданства до тех пор, пока человек ранее не приобрел другое гражданство. В отличие от других иностранцев, северокорейские перебежчики мгновенно получают южнокорейское гражданство, не проходя процесс натурализации. Хотя Конституция Южной Кореи не признает Северную Корею страной де-юре, когда дело доходит до международного права, КНДР является страной де-факто, которая практически управляет своей территорией. В соответствии с этим жители Северной Кореи имеют право на статус квази-иностранцев.